

Pröhle Gergely:

A magyar kultúra szerepe Magyarország nemzetközi politikai és gazdasági kapcsolatainak fejlesztésében

Bevezető

A kulturális külpolitika kérdésköre egyre nagyobb érdeklődésre tart számot mind a nemzetközi kapcsolatok szakirodalmában, mind a magyar külpolitika lehetséges új útjait fürkésző szakértők körében. A Külügyminisztériumban folyamatban van a Magyar Köztársaság új külügyi stratégiájának elkészítése, melynek része lesz a kulturális külpolitika szempontrendszerének meghatározása is. Nem vitatható, hogy az elmúlt évtizedekben az oktatási, kulturális, művelődési tárcák – bármi volt is hivatalos elnevezésük – lényegesen nagyobb figyelmet fordítottak a kulturális külpolitika és kulturális diplomácia eszközrendszerének fejlesztésére, mint a Külügyminisztérium. Az új külpolitikai stratégia megalkotásakor érdemes ugyanakkor figyelembe venni, hogy az utóbbi időben több fórumon megfogalmazódott – nem csak költségvetési okokból – a kulturális külpolitikai intézményrendszer korszerűsítésének gondolata. E folyamathoz csatlakozhat a külügyi tárca, kialakítva végre azt a viszonyrendszert, mely valóban tevékeny részesévé tenné a kulturális külpolitika alakításának. A klasszikus” diplomácia és a kulturális diplomácia nem rivális, hanem komplementer tevékenységek, ennek jegyében kell tehát kialakítani az intézményi együttműködés formáit is. Annak érdekében, hogy a külpolitikai stratégia a lehető legszélesebb szakmai és politikai konszenzust élvezze, szükség van a már megvitatott résztanulmányok egységes koncepcióba foglalására, más, általános külpolitikai, gazdaságdiplomáciai szempontokkal való összehangolására. Különösen fontos, hogy az érintett társtárcák (OKM, esetleg GKM, melyek az elvártnál kisebb mértékű érdeklődést mutattak a stratégiaalkotás eddigi folyamata iránt) érdeküközéseit a továbbiakban is minél inkább kiküszöböljük, a meglévő feszültségeket feloldjuk. A tárcailletékességek kérdését ezúttal tényként fogadjuk el, ugyanakkor a kormányzati munka hatékonyságának növelése érdekében a külpolitikai stratégia és eszközrendszer meghatározásában a Külügyminisztérium primátusát is hangsúlyozzuk. Ennek persze előfeltétele, hogy a Külügyminisztérium valóban rendelkezék e kulturális külpolitikai ambícióval. Az alábbi gondolatok magukban foglalják a lezajlott szakmai eszmecsérék, írásos vélemények lényegi elemeit. Külön köszönet illeti Ablonczy Balázst és N. Szabó Józsefet, mint a szakmai vita során hivatalosan felkért bírálókat, valamint Csernus Sándor professzort, a Balassi Intézet igazgató-helyettesét és Dán Károlyt, az OKM főosztályvezetőjét.

I. A kulturális külpolitika, kulturális diplomácia jelenlegi helyzete

Korunk nemzetközi rendszerét a külpolitika és a kultúra egyre intenzívebb összefonódása jellemzi. A korábbi diplomáciai eszközrendszer bővülésével, a döntési folyamatok társadalmiasodásával, valamint a médianyilvánosság robbanásszerű növekedésével a külpolitikai döntések meghozatalában egyre jelentősebb szerepet kapnak a kulturális megfontolások. Annak felismerése, hogy a közvélemény és ezzel együtt a döntéshozók befolyásolása elsősorban kulturális csatornákon keresztül lehetséges, felerősítette azt az igényt, hogy az államok és nemzetek egyre inkább más államok és nemzetek kultúrájához való viszonyuk által határozzák meg stratégiai helyzetüket. Mindez nem csökkenti, csupán relativálja a nemzetgazdaságnak, a védelempolitikának és más ágazati és szakpolitikáknak a jelentőségét egy adott ország külpolitikai irányvonalának meghatározásakor.

A kulturális külpolitika átfogja a művelődés egész területét, ide tartoznak tehát a szorosabb értelemben vett kultúrán kívül az oktatási, felsőoktatási és bizonyos mértékig a tudományos kapcsolatok is. A kultúra fogalma tehát a továbbiakban így értendő. A kulturális külpolitikának komoly szaktudást feltételező eleme a kulturális diplomácia, melynek írott és íratlan szabályrendszere nélkülözhetetlen eleme a nemzetközi kapcsolatoknak. A kulturális elem dominanciája érvényesül a public diplomacy világában is, mely az állami akarattól függetlenül a civil társadalom, az önkormányzatok kapcsolatrendszerében válik egyre inkább a mindennapok gyakorlatává. A felelős állami kulturális külpolitika serkenti, támogatja e civil kezdeményezéseket.

Magyarország tagja az Európai Uniónak, ezáltal jelentősen átalakultak az állami döntéshozatal és a nemzeti érdekérvényesítés keretei is. A kultúrával összefüggő állami feladatok azonban továbbra is nemzeti hatáskörben maradtak, a tagállamok önállóan alakíthatják kulturális politikájukat, nemzetközi kulturális tevékenységüket. Az uniós tagság ugyanakkor jelentősen megkönnyíti a magyar kulturális javak piacra jutását. A régiók szerepének felértékelődésével a kisebbségi helyzetbe szorult magyar kultúra is európai dimenziót kaphat, ráadásul uniós támogatással. A határon túli magyarság helyzetének az európai közvélemény általi megismertetése kulturális értékeinek bemutatásával közelebb vihet nemzetpolitikai céljaink eléréséhez is. Tovább javítja ez irányú lehetőségeinket, hogy az Európai Unió belül, de azon kívül is egyre fontosabbá válik az a törekvés, hogy a kapcsolatrendszer és a különböző szerveződések ne a politikai nemzeti, hanem a kulturális nemzeti logikát kövessék.

Magyarország, mint gazdag és sokrétű kulturális hagyománnyal rendelkező ország, a kultúra, mint külpolitikai tényező fent vázolt felértékelődésének egyértelmű haszonélvezője lehet. A magyar külpolitikai gondolkodás hagyományosan, mint a „tettleges” érdekérvényesítő eszköztár „soft” helyettesítőjére, esetleg kiegészítőjére tekintett a kultúrára, mely vagy hadi képességeink helyett (a két világháború között), vagy egy – jó esetben - egzakt, technokrata ügyvitel alá rendelve (mindmáig) hivatott szolgálni az ország külpolitikai érdekeit. A sokat hivatkozott Klebelsberg Kuno kétségbe vonhatatlan érdeme, hogy az előbbi szemléletet képes volt a hazai kultúra és tudomány számára kamatoztatni. A magyar külpolitikai gondolkodás főárama azonban – mindeddig – nem tudta levonni a megfelelő tanulságokat a két világháború közötti tapasztalatokból, és a kultúrát továbbra is afféle bokrétának tekinti a külpolitikások kalapja mellett. Sem a külföldre szánt tartalom meghatározásában, sem az intézményrendszer kialakításában, működtetésében és finanszírozásában nem vállal megfelelő szerepet.

A kulturális politika irányítói ugyanakkor általában szívesen mozognak a nemzetközi parketten, és az ország külpolitikai érdekeinek következetes képviselője helyett, vagy – legyünk megengedők – mellett elsősorban, amolyan civilként, a kultúra szabadságát, az érdekérvényesítő politikától való függetlenségét hirdetik. A vázolt feszültségmezőben mindmáig nem sikerült feloldani azt a dilemmát, hogy a kulturális külpolitika voltaképp mi is legyen: a politikai, kulturális, esetleg gazdasági klientúra-építés, vagy az ország külpolitikai érdekérvényesítésének hatékony eszköze.

II. A magyar kultúra, tudomány helye, szerepe a világban, Európában, Közép-Európában és a Kárpát-medencében

Immáron közhely, hogy Magyarország kulturális nagyhatalom. Kétségtelen tény, hogy – noha a „nagyhatalom” kifejezés nem a legmegfelelőbb helyzetünk leírására – kulturális jelenlétünk a világban lényegesen számottevőbb, mint gazdasági erőnk vagy számarányunk. Az elmúlt évszázadok kulturális teljesítménye, csakúgy, mint kortárs művészeink elismertsége olyan adottság, melyek az ország általános gazdasági állapotától, politikai helyzetétől függetlenül, konstans elemként hat, befolyásolja a hazánkról kialakított képet. Ha alaposabban szemügyre vesszük az aktuális kultúrafogyasztói szokásokat, könyv- és folyóirat eladási statisztikákat, vagy akár csak egy pillantást vetünk a tévézési szokásokra, akkor persze sajnálattal kell megállapítanunk, hogy az ország általános kulturális állapota semmivel sem jobb, sőt, bizonyos területeken rosszabb (televízió), mint az európai átlag. E tanulmány célja természetesen nem Magyarország kultúrszociológiai vizsgálata, hanem azon lehetőségek szemrevételezése, hogy a meglévő adottságokat miképpen tudjuk az eddigieknél jobban, tudatosabban kamatoztatni az integrációs folyamatok dominanciája ellenére továbbra is erőteljes nemzeti érdekérvényesítés jegyében. Miközben tehát reálisan kell értékelnünk a kultúra hazai szerepét, társadalmi jelenlétét, fontos, hogy az évszázadok alatt megformálódott és ma is alakuló kulturális „építőkövekből” stratégiai megfontolások alapján egy olyan „építményt” hozzunk létre, mely megjelenésében egyezik, vagy legalábbis emlékeztet arra a hagyományait tisztelő modern Magyarországra, melyet a Világban meg kívánunk jeleníteni. Természetesen nem „légvárépítésről” vagy illúziók keltéséről van szó, hiszen a mai mediatisált világban erre nincs se szükség, se lehetőség. A valós tények, eredmények, kulturális értékek irányított bemutatása ugyanakkor szükségessé válik a külpolitikai célok elérése érdekében.

A magyar kultúra, mint minden kis nép kultúrája, rá van utalva azokra a nagyobb közvetítő kultúrákra, melyekkel hagyományosan, akár művészi, emberi sorsok, akár tartalmi összefüggések révén az elmúlt évszázadokban közelebbi kapcsolatba került. Különösen érvényes ez azokra a kulturális műfajokra, amelyek nyelvi kötöttségük révén eleve egy szűkebb közönséghez juthatnak csak el. Irodalmunknak, színházművészetünknek tehát szükségképpen meg kell találnia azokat a közvetítő fórumokat, melyek révén egy, a magyar nyelvet értőknél szélesebb körhöz is eljuthat. A magyar kultúra sokat emlegetett híd szerepe, mely Kelet és Nyugat között pozicionálja, kialakította azokat a hídfőállásokat, melyek korszakos és/vagy állandó viszonyítási pontokká váltak mind az alkotók, mind a kultúrákövetők számára. Nem

kétséges, hogy irodalmunk elsősorban a német közvetítő közeg által jut nagyobb nyilvánossághoz, ami nem jelenti azt, hogy ne lennének fontos „hídállásaink olasz, francia, vagy akár angol nyelvterületen. A német kulturális piac sokszínűsége, melynek a többközpontúságból adódó történelmi háttere ismert, mérete, fejlett infrastruktúrája és igényessége miatt egyfajta referenciaként működik a magyar alkotók számára. Érdekes ugyanakkor, hogy a magyar értelmiség elsősorban inkább az angolszász világ trendjeire, alkotóira, művészeti vonulataira, értelmiségi vitáira figyel, legalábbis ez rajzolódik ki a folyóiratok, antológiák, televíziós és rádióműsorok kínálatából. Ennek minden bizonnyal nyelvi okai is vannak. Az angol nyelv világszerte tapasztalható primátusa ugyanakkor nem változtat a magyar kultúrának a német közvetítésre való ráutaltságán.

Az Európai Unió számos olyan intézményt hozott létre és programot működtet, melyek a kontinens kulturális diverzitásának bemutatását szolgálják. Sok esetben ideológiai, politikai kérdéssé válik, hogy az Unió értékvilágát, az ún. európai identitás mibenlétét a nemzeti kultúrák összességéként, vagy egyfajta olvasztótégelyként fogjuk fel. A korábbi újbaloldali állásponthez képest, mely inkább az utóbbi szemléletet tekintette irányadónak, újabban egyre inkább felülkerekedik az a nézet, mely a nemzeti kultúrák artikulálását, egymás kulturális értékeinek megismerését helyezi előtérbe. A magyar kulturális közéletben és politikában olykor jelentős eltérések mutatkoznak abban a tekintetben, hogy mi tekinthető a nemzeti kultúra részének, egyáltalán valós kulturális értéknek, és mi nem. A tapasztalatok ugyanakkor azt mutatják (pl. Frankfurti Könyvvásár), hogy a külföldi publikum számára érthetetlenek az ezzel kapcsolatos fejtegetések, a más kultúrkörökből származó analógiák pedig általában erős visszatetszést keltenek. Nem szerencsés tehát, ha a hazai történelmi, szociológiai összefüggésben ugyan érthető, ám a külföldi szemlélő számára követhetetlen belső vitáinkat európai kulturális közegben akarjuk megvívni. E viták lecsendesítése persze nagy bölcsességet követel a mindenkorai kulturális kormányzat részéről.

Regionális összefüggésben a magyar kultúra érthetően gyakran kap politikai felhangot. A határon túli magyarság kulturális autonómiára vonatkozó elképzelései a gyakran instrumentalizált, sajátosan deformálódott történelmi hagyomány szellemében mindig az államalkotó többség kultúrája ellenében értelmeződnek, még ha szándékuk nem is ez. Ennek következtében fontos, hogy kulturális értékeink közvetítése a kölcsönösség jegyében történjék. Ebben az összefüggésben elengedhetetlen, hogy hazai nemzetiségeink kultúrájának bemutatását – még ha számarányuk nem is hasonlítható a határon túli magyarsághoz – tekintsük a magyar kulturális külpolitika fontos eszközének.

III. A külpolitikai stratégia és a kulturális eszközrendszer összeegyeztetethetősége

A rendszerváltozás óta számos vita folyt már a kulturális politika mibenlétéről, a kultúrafinanszírozás lehetséges módszereiről, mindezek eszmei, ideológiai háttéréről. Többé-kevésbé konszenzust élvez az a megközelítés, mely a kultúra szabadságát mindenek fölött tiszteletben tartva az állam számára csupán olyan feladatokat ír elő, melyek teljesítése révén a kulturális értékekhez való hozzáférés a

társadalom minél szélesebb rétegei számára lehetővé válik. A fenti elv persze sosem jelenik meg ilyen vegytisztán, a politikai, szakmai lobbik érdekérvényesítő képessége, valamint egyes műfajok kiemelkedően magas költségigénye a fent leírtnál lényegesen nagyobb állami intervenciót követel meg, illetve tesz lehetővé. A kulturális sokszínűség fenntartása, mint a demokratikus kulturális politika alappillére ugyanakkor nem mindig egyeztethető össze azzal a szemlélettel, mely az ország nemzetközi érdekérvényesítő képességének növelése érdekében tudatosan választ azon kulturális javak közül, melyek a hazai kulturális piac kínálatában szerepelnek.

Annak elkerülése érdekében, hogy a kulturális közélet a kulturális külpolitika szempontjait ne az állami „önként” érvényesülésének, a kultúra szabadsága durva korlátozásának tekintse, szükség van a külpolitikai érdekek és az ezek érvényesítése érdekében alkalmazott kulturális eszközök összekapcsolásának logikus és transzparens bemutatására. Ugyanakkor persze a sokszínűség bemutatása is fontos üzenetet hordoz, ám ez az üzenet napjainkban már kevés. Nem kerülhető el tehát a tudatos választás.

A kultúra természetesen nem olyan eszköz mely a külpolitikai célok eléréséhez minden körülmények között alkalmazható. Elengedhetetlen tehát annak vizsgálata, hogy mely esetekben és milyen arányban alkalmazható a kulturális eszközrendszer a külpolitikai stratégia érvényre juttatásában.

IV. Helyzetelemzés

A kulturális külpolitika felügyeletén továbbra is – nem maradéktalanul tisztázott kompetenciák alapján – a Külügyminisztérium (KÜM) és az Oktatási és Kulturális Minisztérium (OKM) osztozik. A hatályos kormányrendelet kimondja ugyan, hogy a KÜM részt vesz a külképviseletek és a kulturális intézetek munkájának összehangolásában, e feladatának azonban – egyértelmű hatás- és felelősségi körre vonatkozó szabályozások híján – nem tud megfelelő színvonalon eleget tenni. Míg a KÜM megszüntette az önálló kulturális főosztályt, az OKM és egyik elődje, az NKÖM látványos lépéseket tett kulturális külpolitikai illetékességének bizonyítására. Jól mutatja a helyzet tisztázatlanságát, hogy az az elképzelés, mely szerint azokba az országokba, amelyekben nem működik sem kulturális intézet, sem kulturális attasé, az OKM delegálna a külképviselet kötelékébe kulturális tanácsosokat „egyfajta virtuális kulturális intézetként”, a tárcák közötti, a finanszírozást érintő vita után, pénzhiányra hivatkozással lelassult. A KÜM továbbra is inkább csupán jelentéktelen „díszítőelemnek” tekinti a kulturális külpolitikát, a külképviseletek kulturális céljaira rendelkezésre álló forrás lepadt, felhasználása esetleges. Az OKM pedig – az elmúlt hónapokban megtett, a kérdés szisztematizálását célzó intézkedései ellenére - költségvetési helyzetének rossz állapota miatt nem teszi lehetővé, hogy e fontos terület a verbális megnyilvánulásokon túl méltó megbecsülést kapjon, hatékonysága növekedjék.

2005 tavaszán a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma dokumentumot bocsátott ki „Az NKÖM kulturális külpolitikai stratégiájáról” címmel. Az írás – mely a magyar kulturális külpolitika eddig utolsó, átfogónak szánt elemzése - a magyar külpolitika feltételezett prioritásainak figyelembevételével részletesen elemzi hazánkban az

euroatlanti szervezetekhez való csatlakozásából adódó, a külföldi kulturális stratégiát érintő változásokat, ezáltal „törlesztve a tárca rendszerváltás óta fennálló tartozását”. A szerzők a külpolitika stratégiai szempontjaira való hivatkozást a következőképp oldják meg: „A Külügyminisztérium vezetői több fórumon adtak tájékoztatást arról, hogy a prioritások között kettős célt határoztak meg: Magyarország egyenjogúsítása az Európai Unión belül, illetve hangsúlyosabbá tenni a magyar jelenlétet Dél-Kelet-Európában”. A több fórumra való hivatkozás jól jellemzi azt a helyzetet, melynek nyomán a KÜM feladatul kapta a külpolitikai stratégia megírását. Mindaddig ugyanis ilyen hivatkozható dokumentum nem létezett.

Az NKÖM dokumentuma egyébként részletekbe menően és helyesen elemzi az uniós tagságunkból adódó feladatokat (az EU kulturális programjaiban való részvétel, Strukturális és Kohéziós Alapok kulturális, turisztikai célú felhasználása, a bilaterális kapcsolatoknak multilaterális fórumokon történő kamatoztatása, önálló kulturális arculat kialakítása az EU-n belül). Ugyanakkor egy hirtelen logikai fordulattal megállapítja: „nemcsak az európai közvéleményt kell meggyőzni Magyarország sikeres integrációjáról, hanem a hazai lakosság számára is egyértelművé szükséges tenni, hogy nem volt alternatívája csatlakozásunknak, amely egyike a magyar történelem 'siker sztorijának'” (sic!). A kettős csapásirány második eleméről a továbbiakban csak annyit tudunk meg, hogy nélkülözhetetlen a hazai civil szervezetek tájékoztatása.

A Dél-Kelet-Európát érintő általános verbális offenzíva részeként az irat nem lép túl az általánosságokon, a „területi közelségből adódó helyzeti előny”, a „híd-szerep”, „Magyarország, mint demokratikus példa” hangoztatása ugyan nem helytelen, de tekintettel arra, hogy a frázisokat tettek alig követték, a kormány kulturális külpolitikája nem tudott eleget tenni annak a deklarált céljának sem, hogy „új lendületet adjon a kulturális tárca szomszédságpolitikájának”. Ennek kapcsán a dokumentum mindössze néhány sorban említi meg, hogy a szomszédokkal való stratégiai partnerség egyik célja, a „határon túli magyarság érdekeinek megfelelő szintű képviselete”. A nemzetpolitikai kérdéskör elnagyolt kezelésétől függetlenül ugyanakkor üdvözlendő a Bukaresti Kulturális Intézet sepsiszentgyörgyi fiókiintézetének a közelmúltban történt megnyitása.

Ezt követően már a Kínához fűződő kapcsolatok stratégiai jellegéről olvashatunk, mely „aktív kulturális jelenlétet” követel meg a térségben. A Gyurcsány-kormány kulturális diplomáciájának alapvetését felvázolni óhajtó fejtegetés a 2001. szeptember 11-ét követő időszak „paradigmaváltásáról” szólva fontos célként jelöli meg, hogy „a kulturális politika eszközeivel segítsük az ellentétek oldását, hangsúlyozva a fennálló értékközösséget és a civilizációs azonosságokat”.

Az eszközökről szóló fejezetet a költségvetés helyzetére való hivatkozással a „kevesebb sokszor több lehet” megállapítás vezeti be. A folytatást tanulmányozva azonban erős kételyeink támadhatnak az előbbi mondat igazságtartalmával kapcsolatban, a leírtak ugyanis – a költségvetéstől voltaképp teljesen függetlenül – csupán azt bizonyítják, hogy a kevesebb ugyan sokszor több, de ezúttal sajnos kevesebb. A külföldi magyar kulturális intézetek helyzetét boncolgatva ugyanis megfogalmazódik ugyan az az igény, hogy hatékonyabban alakítsák ki az intézetek programját, fejlesztési tervekről is esik szó, ám a Collegium Hungaricumok még csak meg sincsenek említve. A 2005-ös dokumentum minőségétől függetlenül azonban az

intézetek és CH-k működését korántsem lehet általánosan rossznak értékelni. Néhány intézmény, voltaképp függetlenül a kapkodó és csupán korszerűnek tűnni akaró koncepciógyártástól az elmúlt években is komoly szerepet játszott a magyar kultúra külföldi megismertetésében (pl. Bécs, Berlin, London, Párizs). Egyes intézetek új vezetőinek kinevezését az elmúlt 1-2 évben élénk vita kísérte, mely ismét arra enged következtetni, hogy a döntéshozók inkább a politikai klientúra-építés célját tartották követendőnek (Párizs, Pozsony, Varsó), mi több, a költségvetési helyzetre való tekintet nélkül a „személyzeti” szempontok érvényesítése érdekében inkább további vezetői státuszt hoztak létre (Stuttgart). Bízató fejlemény ugyanakkor, hogy hamarosan felépül a régi-új berlini Collegium Hungaricum, mellyel a kulturális kormányzat valóban régi, kormányokon átívelő adósságot törleszt.

A magyar kulturális évadok és kulturális hetek, napok az elmúlt időszakban igen változó színvonalon és hatékonysággal valósultak meg. A francia- és olaszországi, valamint a nagy-britanniai és hollandiai sikert egy meglehetősen színtelen orosz évad követte. A 2006-ban és idén esedékes németországi évad szervezésének tétovasága és a finanszírozás állandó bizonytalansága természetesen nem válik a sorozat előnyére. A kulturális hetek műfaja nyilván elsősorban kisebb, könnyen lefedhető régiók esetében hatékony, ezért a célként megjelölt szomszédos országok-beli akciók rendszeres megvalósítása üdvözlendő. Ugyanakkor például a Kínában megtartott kulturális hetek csupán a miniszterelnök látogatásának biztosítottak igen alulfinanszírozott, ám még így is nagyon költséges keretben. Az évadok és hetek tervezéséhez hiányzik a megfelelő mértékű és kiszámíthatóan folyósított anyagi forrás, mely az esetleg még nyomaiban létező stratégiai gondolkodást is teljesen ellehetetleníti.

A 2005 őszi Budapesten megtartott nemzetközi kulturális konferencia része volt annak a nagyrendezvényeket szervezni szándékozó, az országot a kultúrával foglalkozó tudósok és politikusok térképén pozicionálni szándékozó koncepciónak, amely azonban már megírása pillanatában áldozatul esett a költségvetési megszorításoknak. A „hiánypótló koncepció” azzal is adós marad, hogy meghatározza azoknak a nemzetközi rendezvényeknek a körét, amelyekben a magyar részvétel biztosítása maradéktalanul állami feladat. (PI: Velencei Biennálé)

A kétoldalú kulturális egyezmények, csereprogramok és munkatervek az elmúlt években sem, vagy csak részben voltak alkalmasak bilaterális kulturális kapcsolataink valós kereteinek meghatározására. A pénzhiány és olykor a hanyagság okán az aláírt és érvényes egyezmények sem teljesülhettek, a lejárt egyezmények megújításának előkészítése a legtöbb esetben késedelmet szenved, vagy el is marad. Öröndetes, hogy az OKM a korábbi gyakorlatnál módszeresebben, konkrét eredményekre törekedve igyekszik megújítani a bilaterális egyezményeket.

A 2006 nyarán hivatalba lépett második Gyurcsány-kormány programja nem tartalmaz jelentős kitételeket a kulturális külpolitikára vonatkozóan. A 2006. december 13-án közzé tett, Hiller István oktatási és kulturális miniszter által jegyzett A kulturális modernizáció irányai című dokumentum azonban röviden, de lényegre törően foglalja össze a jelenlegi kormány legfőbb kulturális külpolitikai törekvéseit. A dokumentum igyekszik tudatosítani a kultúra általános társadalompolitikai jelentőségét, identitásképző és – megtartó erejét. A kultúra, mint az „országkép-

modernizáció hatékony eszköze” külföldön is döntő jelentőséggel bír a hazánkról kialakított kép befolyásolásában. A külföldi magyar kulturális intézetekről szólva a miniszter megállapítja, hogy azok „a magyar kulturális külpolitika kitüntetett helyet elfoglaló eszközei, és a kormányprogram külügyi stratégiájának célkitűzéseit hivatottak megvalósítani. Az intézethálózat az egyik legfontosabb partnerhálózatot jelenti a szakkülpolitikai fejlesztési irányok megvalósításában, jelesen a kulturális szakdiplomáciában.” A korábbi gyakorlathoz képest, mely a kultúra szabadságát kívánta a kulturális külpolitika területén is demonstrálni, egyértelműen pozitív fordulatként értékelhetjük az OKM deklarált lojalitását a külügyi stratégia sarokpontjai iránt. Továbbra sem világos azonban, hogy az éves programtervek és a konkrét programok kialakításakor milyen módon vizsgálja bárki is azok kompatibilitását az általános külpolitikai stratégiával.

A Hiller István által jegyzett irat kitér a nemzeti évfordulók jelentőségére és a különböző rendezvények módszertani kérdéseire. A Németországi Magyar Kulturális Év kreatív és innovatív (e két jelző egyre gyakoribb a tárca dokumentumaiban) újrapozicionálása többek között azt jelenti, hogy eszközöket keresünk „a korábbi kliséket leküzdő kortárs, kreatív, innovatív (!) és európai rangú magyar kulturális élet” bemutatására, terjesztésére. Kérdés, hogy a „klisék leküzdése” akár Németországban, akár másutt valóban célravezető út-e. A Magyarországhoz köthető sztereotípiák alapvetően pozitívak, még ha nem is egyeznek nemhogy egy elképzelt „modern Magyarország”, de még egy értelmiségi közember Magyarország-képének jellegzetességeivel sem. Ennek ellenére talán nem leküzdeni, csupán kiegészíteni, korszerűsíteni kellene a korábbi kliséket.

Az elmúlt esztendőben igen hányatott sorsa volt a Balassi Bálint Intézetnek (BBI), mely végül is az OKM egyedüli felügyelete alá került. Az intézet mindaddig nem töltötte be azt a szerepet, mely a hungarológia területén meglévő kompetenciájából következne. A külföldön dolgozó magyar lektorok rekrutálása, kiválasztása nem követi a feladatból következő stratégiai szempontokat, az állások (különösen a kulcsfontosságú környező országokban) egyre inkább elvesztik vonzerejüket és gyakran csupán a hazai kilátástalanságból kiutat kereső, jó szándékú, de a kulturális diplomáciai jellegű feladatok ellátására felkészületlen jelöltek önmegvalósításának terepévé váltak. Jelentős, a magyar kulturális külpolitika további alakítása szempontjából ígéretes fejlemény, hogy a Kormány 309/2006. sz. rendeletében minden részletre kiterjedően meghatározza az immáron Balassi Intézetté (BI) átnevezett intézmény feladatait. Az új BI a Külföldi Magyar Kulturális Intézetek Igazgatóságának és a Márton Áron Szakkolégiumnak is jogutódja amellet, hogy tevékenysége magában foglalja a korábbi Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet teljes feladatkörét. Igen pozitív fejlemény, hogy az egyesülés által olyan intézmény jön létre, mely az Oktatási, Szakkolégiumi, Támogatásszervezési Igazgatósága mellett a külön is nevesített Nemzetközi Igazgatóság feladatkörébe sorolja Collegium Hungaricumok és kulturális intézetek, a lektori álláshelyek és az igen vontatottan létrejövő kulturális szakattaséi hálózat felügyeletét. Így több esély mutatkozik arra, hogy a magyar kulturális külpolitika ügyét sikerüljön egységes irányítás alá vonni. A Kormányrendelet hangsúlyosan kezeli a határon túli magyar kultúra ügyét és a magyar nyelv népszerűsítését. A jogalkotók láthatóan tudatában voltak annak, hogy a magyar kultúra külföldi képviselete az intézeten belül szervezetileg nevesíthető részterületeken túlnő. A „tudományos-technológiai kérdésekkel foglalkozó személyekkel” és a „hazai és külföldi idegenforgalmi és kereskedelmi szervezetekkel”

való kapcsolattartás szándéka jól mutatja, hogy a kultúrával foglalkozó szakemberek is érzékelik annak szükségességét, hogy saját szakterületük más, az ország külföldi megjelenése szempontjából fontos ágazatokkal összefüggésben jelenjen meg. A Balassi Intézet részletes működési szabályainak kidolgozására az OKM minisztere kap felhatalmazást, ugyanakkor a Külügyminiszter csak a külképviseltek és a külföldi kulturális intézetek működésének és feladatainak összehangolásában vesz részt, valamint meghatározza az intézetek igazgatóinak és helyetteseiknek diplomáciai rangsorát, a kölcsönös tájékoztatás rendjét, a biztonsági és iratkezelési szabályokat, valamint a futárkapcsolattal összefüggő előírásokat. A Külügyminiszter jogai tehát elsősorban a technikai jellegű ügyek kezelésére szorítkoznak, a szakmai munka konkrét irányának meghatározásában nem vesz részt.

A Balassi Intézet „enciklopedikus” szándékainak megvalósulása jelentős fejlemény lenne, ám ehhez nagy szükség lenne a magyar államigazgatásból jól ismert „tárcasovinizmus” radikális visszaszorítására. Nem sikerült ugyanis eddig megoldani például a kulturális külpolitikával érintkező, az országhép alakítása szempontjából szintén fontos területekkel (turizmus, borászat) való intézményes kapcsolat létrehozását. A lehetséges szinergiák így nem, vagy csak alkalmasszerűen jöhetnek létre, a párhuzamosságok pedig jelentős többletköltségekkel járnak. A gazdasági tárcával való egyeztetés a tudományos attasék szerepét illetően is folyamatosan akadozik, a Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal túlzott óvatossággal kezel minden olyan kezdeményezést, mely az attasék működését összehangolni igyekszik más államigazgatási szervek elvárásaival.

V. Lehetséges forgatókönyvek

A lezajlott vita során a Bozóki András kulturális minisztersége idején született „A szabadság kultúrája” c. dokumentum egyik szerzője, Vörös Miklós éles kritikával illette a vitaindító tanulmányt, mondván, hogy az „egy elavult külügyi és diplomáciai tézisre épül”. Véleménye szerint „EU tagságunk azzal is jár, hogy önálló külpolitika alakítására most már nincs lehetőség, illetve csak úgy, hogy az európai külpolitikát igyekezünk bizonyos magyar (de egyben európai és egyetemes) értékeknek és elveknek megfelelően alakítani. Ez vonatkozik a kultúra területére is. A nemzeti kulturális intézmények fenntartásának (várhatóan egyre szűkülő) állami feladatain túl a magyar kultúrpolitikusoknak az európai kultúrpolitika alakításával kell foglalkozniuk: az európai Magyarország kulturális értékeit és érdekeit kell képviselniük. Mivel egyre több a törekvés arra az EU-n belül is, hogy ne csak gazdasági unió, jogi és politikai intézményrendszer, hanem kulturális mező is legyen Európából, az alakuló külügyi stratégia kulturális fejezetének erre a trendre is figyelemmel kell lennie.”

Kétségtelen, hogy az európai identitás, az egységesülő kulturális tér olyan fogalmak, melyek az elmúlt években gyakran szerepeltek európai dokumentumokban, politikusi megnyilvánulásokban. Nem vitatható, hogy az egyedi, nemzeti jelleg hangsúlyozásának visszaszorulása, az a logika, mely szerint arról beszélünk, ami összeköt, és nem arról, ami elválaszt, fontos eleme a politikai integráció elmélyítésének, ezért természetesen támogatandó. Érdeemes ugyanakkor figyelembe venni azt, hogy a sikeres kulturális külpolitikát folytató uniós tagállamok (pl: Franciaország és Hollandia) nem tesznek ilyen éles különbséget a „nemzeti” és az

„európai” között, fel sem merül tehát, hogy ez a két fogalom szembeállítható lenne egymással. Az is nyilvánvaló, hogy a nemzeti érdekérvényesítés nem tűnt el az uniós tagállamok eszköztárából, így lehet ugyan, hogy – egyfajta ideológiai alapállásból - korszerűtlennek minősíthető, de elavultságát korántsem igazolja a gyakorlat.

Elfogadva tehát azt, hogy „A szabadság kultúrája” c. dokumentumban foglaltak – amely egyébiránt nem foglalkozik részletesen a kulturális külpolitika kérdéskörével – egy, a kultúra világában esetleg alkalmazható megközelítési módot írnak le magas színvonalon, az e gondolatmenet folytatásaként megfogalmazott, az alapfelfogást illető kritikát és az ebből eredő lehetséges cselekvési programot nem tartom alkalmasnak a magyar kulturális külpolitika tartalmának és eszközrendszerének kidolgozására. Egyúttal – amint ezt a vitaindítóban is tettem – óvnék attól, hogy a két felfogás közötti különbséget akár a „tradicionalista-modernista”, akár a „nemzeti-nem nemzeti” paradigma körébe vonjuk.

Az állam szerepének visszaszorulása szintén gyakorta emlegetett kérdéskör a hazai kulturális életben. A „szabadság”, mint a kulturális értékek létrejöttének legfőbb előfeltétele természetesen nem kérdőjeleződhet meg soha. Ugyanakkor nem feltétlenül hat a szabadság érvényesülése ellen egy korszerűen működtetett állami intézményrendszer fenntartása. Az állami tudatosság a külkapcsolatok és az országhép alakításában nem korlátozza a kultúra hazai szabadságát, bár kétségtelen, hogy a piacsteremtésbe beavatkozik. Ha tehát fontosnak tartjuk azt – és a külpolitikai stratégia készítésének szándéka mindenképpen erről tanúskodik - , hogy a külvilág szemében megjelenő képünket befolyásolni tudjuk, akkor ez alól a kulturális terület sem lehet kivétel. Ettől függetlenül – amint erről már korábban is esett szó – léteznek, persze az önkormányzati és a civil szféra tevékenységében olyan elemek amelyek a határokon túl jelenítik meg hazánk kulturális értékeit. A kulturális sokszínűség megjelenésének ez az igazi terepe, melynek támogatása, pályázati rendszerben való támogatása szintén állami feladat.

Budapest, 2007. április 25.